

Doktori disszertáció (PhD) tézisei

Szemben a feledéssel

Magyar kegyhelyek vendégkönyveinek
összehasonlító elemzése

Nagyné Frauhammer Krisztina

Szeged, 2009

1. A dolgozat tárgya

Dolgozatom öt kiválasztott magyar kegyhely vendégekönyveivel, illetve imacéduláinak összehasonlító elemzésével foglalkozik. A kutatási pontként kijelölt kegyhelyeim a következők voltak: *Máriakálnok* (Győr-Sopron-Moson megye), *Egyházasbást-Vecseklő* (Szlovákia, Nová Bašta-Večelkov), *Máriagyűd*, *Mátraverebély-Szentkút* és *Máriapócs*.

Máriakálnok esetétől eltekintve a 70-es évektől kezdődően jelennek meg a vizsgált kegyhelyeken ezek a beíró könyvek, vendégekönyvek, imacédulák és számuk azóta mindenütt folyamatosan gyarapszik. A máriapócsi régebbi ugyan, de hosszú évekig (1986) nem volt közhasználatra kitéve, csak arra felkért személyek írtak bele. Elnevezésük nem egységes: *Emlékkönyv*, *Látogatási könyv*, *Vendégekönyv*. Az elnevezés ellenére azonban nem csak egy látogatásnak, a kegyhely felkeresésének a dátum szerinti dokumentálását szolgálják, hanem a Szűzanyával, Úr Jézussal, más szenttel való kapcsolatteremtés fórumává is váltak ezek a könyvek és cédulák.

Kihelyezésükben, létrejöttükben nagyon eltérő szerepet kap az egyház, illetve a kegyhely gondozói. Máriakálnokon, Máriapócson és Máriagyűdön feltehetőleg ők tették ki az első füzeteket és azóta is ők gondoskodnak arról, hogy ki legyen téve. Hozzáállásuk is teljesen pozitív. Egyházasbást-Vecseklőn a kápolna falának firkálása miatt tett ki füzetet, a szobrot öltöztető jámbor helybéli asszony. Itt azóta is a helybeli lakosok felelnek ezért. Az egyház hozzáállása ehhez, csakúgy, mint a kegyhelyhez, teljesen érdektelen. Mátraverebély-Szentkúton teljesen spontán, alulról indult el a cédulák elhelyezésének gyakorlata, a helyi ferences tudnak róla, de se ellene, se mellette nem tesznek semmit. Hatáskörükön kívülinek tartják.

A vizsgált búcsújáráshelyek vendégekönyvei az egyes kegyhelyek szakrális terének különböző részén helyezkednek el. Máriakálnok esetében erről sajnos ma már nincs tudomásunk. Máriapócson, Máriagyűdön és Egyhá-

zasbást-Vecseklő centrális helyen, a kegyeszobor közelében vannak a könyvek kitéve. Mátraverebély-Szentkúton lokálisan is a perifériára szorult ez az ájtatossági forma.

A fenti kegyhelyeken tízezret meghaladó *bejegyzést* gyűjtöttem össze, melyek közül jelen dolgozatban 7184 *darabot* elemeztem.

2. A téma értelmezési kerete

A vendégkönyvekben megnyilvánuló vallásgyakorlat vizsgálatának két fő értelmezési keretét jelöltem ki. Az egyik a tágabb keretet adó *búcsújárás* a maga hagyományaival, a benne lévő felkészültségekkel és szimbólumokkal. Amikor a hívő ember ezeknek a felkészültségeknek a birtokában felkeres egy kegyhelyet, a transzcendens-megtapasztalásnak a vágya vezeti őt elsősorban. Hisz abban, hogy a kegyhelyek kitüntetett helyei a transzcendens jelenlétének, így a vele való kapcsolattartásnak is. Hisz abban is, hogy képes az emberi életbe és az őt körülvevő természeti világba is beavatkozni és ezért keresi a vele való kapcsolatfelvétel lehetőségeit.

Ennek a kapcsolatfelvételnek az egyik legősbibb, szinte minden vallásban jelenlévő megmutatkozása az ima; az ebben megvalósuló *kommunikáció* adja dolgozatom értelmezésének másik fő keretét. Számos kutató számos megközelítésből vizsgálta már az imákat, dolgozatomban verbális megnyilvánulásait vizsgáltam: a szóbeli és az írott imákat, melyek megjelenésük formáiban lehetnek kötöttek és kötetlenek. Ez utóbbiak jóval kevésbé ismertek. Nem mintha olyan ritka alkalmak lennének az imádkozásnak ezek a spontán és szabad fohászok, csak kevésbé kapnak nyilvánosságot. Egyéni, saját imádságaink ezek. Ritkaságnak számít, ha ezeket le is írják, mégpedig egy mindenki számára hozzáférhető nyilvános helyen. Sajátos kommunikációs helyzetnek lehetünk tanúi, egy kötetlen, nem formalizált szóbeli megnyilatkozás írott reprezentációjának. Ez további sajátosságok-

kal ruházza fel a könyvek és cédulák bejegyzéseit. A szövegek a leírás által nontextuálissá válnak, továbbá az írás gyakran tárgyszerűsíti őket és ritualizálja is ezt a speciális ima aktust. A kegyhelyek és plébániatemplomok vendégkönyvei e kivételes alkalmakhoz kínálnak mindenki számára elérhető fórumot.

Megállapítható az is, hogy forrásaim az írásos ájtatosság tradicionális formáihoz képest relatív nagy nyitottsággal, a kifejezések nagy szabadságával, kötetlen formai jegyekkel rendelkeznek. Mindezek a tulajdonságok magukban rejtik annak a lehetőségét, hogy a vendégkönyvek olyan fórumokká váljanak, amelyekben a szentnek és a profánnak egymásra rétegződése, kölcsönös átmenetei valósuljanak meg. A könyvekbe beleolvasva azt tapasztaljuk, hogy ennek az oppozíciónak a határmezsgyéjére kerülünk.

Számos dolog tanúskodik erről. Már a vendégkönyvek kegytemplomokban való jelenléte is ezt a kettősséget tükrözi. Múzeumokban, kiállításokon szoktunk velük találkozni, hogy megörökítsük látogatásunkat, illetve leírjuk a látottakkal kapcsolatos észrevételeinket. A bejegyzéseket olvasva sokszor a levélírás is eszünkbe juthat. Különösen ott, ahol könyv hiányában papírdarabokat tesznek az oltárra, perselybe, stb. Vannak olyan kegyhelyek is, ahova egészen konkrétan postai úton, klasszikus borítékban, megcímezve, felbélyegezve jutnak el ezek az Istenhez vagy a Szűzhöz írt fohászok.

Néhol emlékkönyvként emlegetik őket, találunk is bennük az emlékkönyvekéhez hasonló rajzokat, toposzokat, verseket is, ami szintén távol áll a szakralitástól.

Ezzel szemben ott vannak bennük a templomok falainak hátatábláiról ismert rövid sematikus fohászok. A kegyhelyek énekes- és imafüzeteiből ismert imák, néhol mirákulum feljegyzésekre emlékeztető gyógyulástörténetek, vagy a votív táblák szövegeit idéző köszönő sorok is. Mindezekből az ember hétköznapi küzdelmei, a mai világ tipikus problémái és gyötrel-

mei rajzolódnak ki.

Dolgozatomban különösen fontosnak tartottam ezeknek a szakrális és profán rokon műfajoknak, az azokkal való azonosságoknak és különbözőségeknek részletes számbavételét. Az eddig megjelent szakirodalmak nem tartalmaznak ilyen jellegű összefoglalást, jóllehet e rokon műfajok segítségével bizonyíthatóvá vált, hogy a vendégkönyvek és a bennük megvalósuló ájtatossági forma egy sokrétű hagyományból táplálkozó, de azoktól elkülönülő, önálló jelenség.

3. A kutatás célkitűzései és módszerei

Dolgozatom megírásakor a következő célkitűzések vezéreltek.

Elsőként fontosnak tartottam a szakrális térbe kihelyezett vendégkönyvek és a hozzájuk kapcsolódó áhítat gyakorlat jelenségének általános bemutatását. Különös tekintettel az ebben megvalósuló speciális írásgyakorlat profán és szakrális rokon műfajaival való összehasonlítására, és ezen keresztül a műfaj szakrális kommunikáción belüli elhelyezésére. Melyek azok a jegyek amelyek ezekkel a műfajokkal összekötik és melyek azok amelyek elkülönítik az általam vizsgált vendégkönyveket és imacédulákat? A szakirodalom eddigi eltérő vélekedései késztettek arra is, hogy e szokás eredetét is alaposabban tárgyaljam és tisztázzam. Egy hagyomány folytatásáról vagy egy teljesen új jelenségről van itt szó?

Célkitűzéseim között másodikként e speciális ájtatossági gyakorlat magyar vonatkozásainak bemutatása állt. Az öt magyar kegyhely írott fohászainak feldolgozásakor a kvantitatív illetve tartalomelemzés módszereit használtam fel. Vizsgáltam a szövegek forrásértékét a búcsújárás szempontjából (a kegyhely látogatásának intenzitása, vonzáskörzetek alakulása), próbáltam képet adni a szokás gyakorlóiról (életkor, nem, társadalmi, nem-

zetiségi, vallási összetétel, anonimitás mértéke). A tartalmi elemek segítségével a rejtett jelentések feltérképezését kíséreltem meg. Elemeztem a megszólított transzcendens és az őt megszólító hívő ember viszonyát. Számba vettem a mai krízishelyzetek visszatükröződését a szövegekben és azt, hogy az egyén milyen mértékben kerül e fohászok középpontjába.

Dolgozatom harmadik részében az volt fő kérdésem, mi készíttet valakit arra, hogy egy kegytemplomban, egy nyilvános helyen leírja a Szűzanyához, Istenhez intézett legbensőbb fohászait? Mi tehát a funkciója ezeknek a könyveknek? Hogy látják ezt a hívek és hogy az egyház képviselői? Dokumentálnak vagy imádkoznak, akik beírnak egy ilyen könyvbe? Fontos e fohász leírása, ha igen miért? Képes egy ilyen fórum terápiás, közösségteremtő funkciókat is betölteni, ahogy azt többen is állítják? És végül, a szekularizációs elméletekben megfogalmazott elvallástalanodás tükröképei ezek a könyvek? Kérdéseimre a bejegyzőkkel készített interjúk, a bejegyzések tanulságai és a nemzetközi kutatásokban napvilágot látott értelmezések segítségével kerestem a válaszokat.

4. A kutatás összegzése, eredmények

A szakrális térben elhelyezett vendégkönyvek elemzése csak az elmúlt néhány évtizedben jelent meg a néprajzi kutatásokban, elsősorban a német nyelvterületen. Ezek forrásokon alapuló kvantitatív jellegű beszámolók, interpretációik alapját is a szövegek képezik. Szempontrendszerükben megjelenik a vallási néprajzi, vallásszociológiai, teológiai illetve a kommunikációelméleti szemlélet is. Ez is mutatja a téma kutatásának és feldolgozásának interdiszciplináris jellegét.

Sajátosnak tartom, hogy a tematikai részeket leszámítva ezekben a feldolgozásokban sehol nem kapott figyelmet az a tény, hogy a vendégköny-

vekben milyen meghatározó szerepe van a szakrális és profán íráshagyományok és viselkedésminták szoros egybefonódásának. Véleményem szerint ez a kegyhelyek vendégekönyveinek egyik nagyon meghatározó sajátossága. Ezt a szoros egybefonódást dolgozatom több megállapítása is alátámasztotta, többek között az előzmények és rokon műfajok számbavétele is.

Számos egyezést véltem felfedezni a votív táblák és hátatáblák, a szakrális terek falfeliratai, a szentekhez írt levelek, a kéziratos és nyomtatott mirákulum feljegyzések valamint a hálanyilatkozatok, nyomtatott imakártyák műfajával. Olyan, a vallásos használattól távol álló források is rokoníthatóak a kegyhelyeken vezetett vendégekönyvekkel, mint múzeumi, éttermi, szállodai stb. vendégekönyvek, emlékkönyvek. E tradíciókkal rendelkező előzményekkel párhuzamosan tanúi lehetünk az ilyen jellegű források digitális írásbeliségben való megjelenésének is. Hagyomány és újítás sajátos együttélése ez.

A források és a vendégekönyvek templomokban, kegytemplomokban való megjelenésének kérdését vizsgálva azt állapítottam meg, hogy e két szempont mellett az egyház szerepének hatása a harmadik olyan tényező, mely e sajátos ájtatossági gyakorlat kialakulásában és folyamatos formálódásában szerepet kap. E három tényező (tradíciók, innovatív elemek, egyház, mint intézmény) súlya azonban nem mindenütt egyforma. Ahogy a szokás egyre távolabb kerül a búcsújárás hagyományától, gyengülnek a tradicionális elemek. Erről tudósítanak a német plébániatemplomok fohászai és a virtuális térben elhelyezett könyvek is.

Az előzmények és eredet kérdése után a szövegek vizsgálata jelentette a kutatás következő lépcsőfokát.

Az egyre gyorsabban betelődő könyvek bejegyzéseinek már az adatai is sokatmondónak bizonyulnak, és értékes információkkal szolgálhatnak a jelenkori búcsújárások kutatásához. Jól tükrözik a kegyhelyek felkeresésé-

nek változását, azaz azt, hogy a nagy búcsúnapok mellett az év egyéb napjain is sokan érkeznek, gyakran csak szabadidejük tartalmas eltöltése miatt is. Mutatják a nagy kegyhelyek vonzáskörzetének bővülését, a kisebbek vonzáskörzetének zsugorodását. Jelzik a nők továbbra is hangsúlyos szerepét a búcsújárásokban. Mindezen következtetések ellenére azonban azt állapítottam meg, hogy e szövegek forrásértéke elsődlegesen a populáris vallásgyakorlatról, illetve az ahhoz tartozó speciális írásos áhítatról mondtakban rejlik. A búcsújárás itt tehát nem célként, hanem eszközként jelenik meg, e vallásgyakorlat értelmező keretként, kontextusaként.

Mi az, amit a szövegek adatai alapján erről a vallásgyakorlatról megállapítottam?

Jellemzően nők élnek vele, és a gyerekek között is nagy a hajlandóság a könyvekbe való beírásra. Határozott szociális karaktert nem mutatnak fel a könyvek, és a bejegyzőkről nem dönthető el biztonsággal társadalmi hovatartozásuk. Sokkal meghatározóbb szerepű az egyéni vallásosság mélysége és jellege.

Számos külföldi elemzés tapasztalataival ellentétben nem találok jellemzőnek a szövegekre az anonimitást. A bejegyzők aláírásuk hátrahagyásával többnyire vállalják identitásukat, nem tartanak igényt a név nélküliséggel járó diszkrécióra. A név kiírása örök nyomot hagy a bejegyzőről, és a hit nyílt felvállalásának is jele.

A fohászok és egyéb bejegyzések kvantitatív feldolgozását követően tartalmi és formai szerveződésüket vizsgáltam. Négy fő részre: megszólításra, szövegtörzsre, záradékra/elbúcsúzásra, és hitelesítő részre tagoltam őket, ezek képezik a szövegek alaprendszerét.

Ezek ismeretében a tartalmi elemekből is számos következtetés vonható le. A fohászokban előforduló megszólítások jelzik Mária kultuszának jelenlétét, valamint a szentek kultuszának alulreprezentáltságát. Mária mint

édesanya, mint közbenjáró jelenik meg, aki segít, vigasztal, véd és együtt érez. Bizalmas, közvetlen viszonyban vannak vele a hívek.

A tartalmi elemek jelzik azt is, hogy ezt a speciális imagyakorlatot elsősorban a kérések rögzítésére használják. A hála kifejezésekor más formák kerülnek előtérbe (hálatáblák, gyertya, virág, szőnyeg, ékszer, pénzdományok). A kérő és köszönő jellegű fohászok mellett nagy számban vannak dokumentáló jellegű név és dátum bejegyzések is, ami utal a könyvek klasszikus vendégkönyvi használatára.

A szövegek tematikai csoportosításának tanulsága, hogy azok elsősorban a hívek mindennapi életének problémáit tárgyalják. E szükséghelyzetek súlyozását a mindenkori szociális, gazdasági, kulturális és történelmi szituáció, valamint a feljegyzőik életkora befolyásolja. Ez magyarázza a tradicionálisnak mondható intenciók háttérbe szorulását.

A tematikában tapasztalható sokszínűség a szövegek formai jegyeiben is megmutatkozik. A nagyon személyes, szinte baráti hangvételű, a hétköznapi nyelvhasználatot idéző szóhasználat mellett olvashatóak bennük irodalmi idézetek, a hivatalos és ponyvairodalomból ismert vallásos szövegekből vett átvételek és néhány szavas sematikus formulák is.

A tartalmi és formai sokszínűség stílárisan is sokszínűséghez vezet. Fennkölt magasztosság és a hétköznapi beszéd oldottsága jelenik meg egyszerre.

A forrásanyag értelmezése is hasonló megállapításokra vezetett. Itt fontosnak tartom hangsúlyozni azt a kísérletet, melynek során a szövegeken túl magukat a bejegyzőket és a kegyhelyek gondozóit is megszólaltattam. Ezt az eddigi nagy monografikus feldolgozások nem tették meg, kizárólag a forrásokra alapozták interpretációikat.

A könyvek olvasása és „szerzőik” megszólaltatása után világossá vált, hogy a szakrális jellegű vendégkönyvek funkcionálisan nagyon heterogén szerepet töltenek be:

1. Dokumentálják és ezzel örökké teszik a zárandoklatot és magát a zárandokot. A könyvek ilyenfajta használata különösen a kegyhelyre turistaként érkezőknél kap szerepet. Ők általában nem rendelkeznek azokkal a felkészültségekkel, melyet a kegyhelyen való kultuszgyakorlatok megkívánnak, így a vendégkönyvet eredeti funkciójában használják. Figyelemre méltó, hogy a kegyhelyek gondozói számára is ez a legfőbb rendeltetése ezeknek a könyveknek.
2. Írásos voltuk miatt speciális fórumát nyújtják az *egyéni, spontán imának*. Ez manifesztálja a leírtakat, erősíti azok performatív erejét. A szövegek nontextuális használatát jelzi, hogy rítusnak is tekinthetjük ezt az aktust, melyben a beírás tényéé a főszerep. Bennük a transzcendenssel való kommunikáció valósul meg. Egy olyan speciális kommunikáció, melyben az információátadás helyett a kapcsolatfelvétel, felszólítás, felhívás aktusa kerül középpontba. Ennek révén a kommunikációt kezdeményező egyén lényegi változáson megy keresztül, és ezzel a kapcsolatfelvétel már elérte célját (*autokommunikáció*).
3. Ez az autokommunikatív szemlélet adhat magyarázatot a könyvek *terápiás jellegű funkcióira* is. Itt a könyveknek, beírásnak lelki megkönnyebbülést, vigaszt, megerősítést okozó hatását kell megemlíteni.
4. Egy *virtuális közösség kialakulása* is megragadható a könyvekben, tagjai leírt szavaik révén egy diskurzus részévé válnak, melyben egymást erősítik és buzdítják. Ezáltal legitimálódik a kegyhely és az itt megtapasztalható különös kegyelem léte is.
5. Az értelmezési lehetőségek között *elvettem* azt a vélekedést, mely szerint a *szekularizáció folyamata elvallástalanította az írásos devóció*

gyakorlatát. Tény, hogy a hagyományos ájtatossági gyakorlatok és formák változtak, de ez természetes velejárója az emberi egzisztenciában adódó kihívások folyamatos változásának. A kihívásokra adható válaszok között ma is a vallás az egyik legfontosabb. A ma embere éppúgy vágyik a csodára, a megmagyarázhatatlan megmagyarázására, mint elődeink. Kialakítja újabb és újabb rítusait, melyekben régi hagyományokhoz is visszanyúl, de hozzájuk napjaink eszközeit és kifejezési formáit használja fel.

Figyelemre méltónak tartom, hogy mindezek a fent felsorolt funkciók jól leképezik a kegyhelyek látogatásának három alapvető funkcióját is:

- *praktikus ok:* testi-lelki egészség – a testi lelki gyógyulás vágyának kommunikációja,
- *lelki-aszketikus ok:* találkozni Istennel, jobb emberré válni, Máriát tisztelni – autokommunikáció, terápiás hatások, közösséggé válás dimenziói,
- *világi vagy nem vallási motiváció:* turizmus, kuriózumok keresése – profán vendégkönyvként való használat.

Dolgozatom fent felsorolt tanulságait számba véve arra a végső megállapításra jutottam, hogy szükséges a templomi vendégkönyvekben megvalósuló írásos ájtatosság újradefiniálása.

Eszerint olyan fórumnak tekinthetjük a könyveket, amely lehetőséget teremt a szent helyen való írásos megnyilvánuláshoz, a transzcendenssel való kommunikációhoz. E megnyilatkozás sem tartalmi, sem formai, sem stiláris szempontból nem formalizált, ezért a profán és szakrális elemek sajátos keveredését eredményezi. Ez a minden téren megmutatkozó kötetlenség lehetőséget teremt arra is, hogy a vallásos hitvallás mellett egyéb

funkciókat is betöltsön, és egy sokkal szélesebb körű használatot eredményezzen (zarándok, zarándoklat megörökítése, imamanifestáció, rítus, autokommunikáció, lelki vigasz elnyerése, közösségi érzés felkeltése). Ennek a nagyon tágan értelmezhető használatnak köszönhető az is, hogy nagyon széles azoknak a köre, akik élnek/élhetnek ezzel a kegytemplomokban felkínált lehetőséggel. Talán éppen ezzel magyarázható egyre növekvő népszerűségük is.

Én ezekben határoznám meg e merőben új típusú devotiós forma legfőbb jellegzetességeit.

Miközben dolgozatomban azt vizsgáltam, milyen sajátossággal rendelkezik, mennyiben módosul az egyéni ima, ha leírásra kerül, már tapasztalható, hogy újabb változások vannak készülőben. Egyre gyakrabban bukkannak fel ezek a fohászok elektronikus íráshordozókon, a kézírást az elektronikus írás váltja fel, a valós szakrális tereket a virtuális templomok világa. Mindezek a változások kijelölik az írásbeli imádkozás változásának és egyben a téma kutatásának egy lehetséges további irányát is.

Publikációs lista

1997 A vendégkönyvek, mint a népi devotio új forrásai.

In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1997/3-4, 109-119.

1999 *Levelek Máriához. A máriakálnoki kegyhely vendégkönyve.* (Briefe an Maria. Das Gästebuch des Gnadenortes Máriakálnok/Gahling.)

Devotio Hungarorum 6. Néprajzi Tanszék, Szeged.

1999 Vágyak és kérések egy búcsúban – az alsóvárosi Vendégkönyv.

In: Pusztai Bertalan (szerk.): *Szent és profán között. A szeged-alsóvárosi búcsú.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 3. Néprajzi Tanszék, Szeged, 71-83.

- 2002 Sakrale Kommunikation durch Schreiben. Soziale Hintergründe der schriftlichen Devotion.
In: *Acta Ethnographica*, 47 (3-4), 269-275.
- 2003 A Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár kötetei. Recenzió.
In: *Acta Ethnographica*, 49, 450-453.
- 2004 Írásba foglalt vágyak és imák. Szempontok az írásos ájtatosság társadalmi háttéréhez.
In: Barna Gábor (szerk.): *Rítusok, folklór szövegek*. Kairosz, 2004, 115-122.
- 2006 „Ezt minden magyarnak látnia kell ...” Gondolatok a kulturális emlékezetéről, nemzeti identitásról az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Vendégekönvyi bejegyzéseinek tükrében.
Szegedi Néprajzi Tanszék. Megjelenés alatt.
- 2008 Falfirka vagy graffiti? Észrevételek a templomi falfeliratokhoz a petőfiszállási milleneumi kápolna feliratainak kapcsán.
In: Barna Gábor (szerk.): *Szakrális kisépitmények a Kárpát-medencében*. Megjelenés alatt.